

ANLAMSAL VE EDİMSEL DÜZLEMDE TÜRKÇEDE TANITSALLIK

Neslihan ÖZMEN VELD
Mersin Üniversitesi

Abstract: In natural languages, evidentiality which is a type of epistemic modality is the indication of the nature of an evidence for a given statement. This paper gives a semantic and pragmatic account of the evidential markers *-miş* and *-(y)müş* as being contrasted to *-DI* in Turkish within the frameworks of Possible World Semantics and Speech Act Theory. The paper shows that the evidential markers *-miş* and *-(y)müş* in Turkish can be analysed as possibility operators at semantic level. The modal force of *-miş* can also shift to necessarily truth, which is determined by the type of knowledge source. On the contrary, the perfective marker *-DI*, as its modal force, indicates necessarily truth. At pragmatic level they can also function as illocutionary operators i.e. modifiers of the sincerity conditions associated with a speech act.

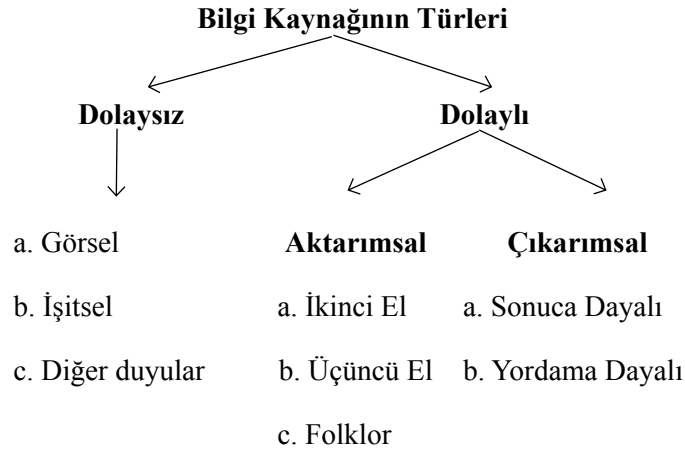
GİRİŞ

Doğal dillerde tanıtısal kiplik ulamı, konuşucunun dolaylı veya dolaysız yollarla elde ettiği tanıtlara dayanarak öne sürmüş olduğu iddiaları aktarmaktadır. Bilgisellik kipliğinin bir alt türü olarak bilinen tanıtısal kipliği çoğu Hint- Avrupa dillerinde dilbilgiselleşmiş bir ulam değildir, ancak tanıtısal kipliğini dilbilgisel olarak işaretleyen birçok dil bulunmaktadır (Chafe ve Nichols, 1986; Johanson ve Utas, 2000). Bilgisellik ve tanıtısal kipliği konuşucunun herhangi bir önermeye karşın tutumunu, önermenin doğruluk değeri ve gerçeklik statüsü açısından

yansıttığından, bu iki kiplik türü Palmer (2001) tarafından önermesel kiplik (propositional modality) olarak betimlenmektedir. Bilgisellik kipliğinde, konuşucular önermenin gerçeklik statüsü hakkında fikir öne sürerken, tanıtısal kipliğinde konuşucular öne sürdükleri fikirlerin veya bilgilerin ne tür bir tanıtıya dayandığını ortaya koymaktadır. Türkçede tanıtısal ulamının *Olanaklı Dünyalar Anlambilimi* (Possible World Semantics) ve *Söz Eylem Kuramı* (Speech Act Theory) çerçevesinde açıklanmasını amaçlayan bu çalışmamızda öncelikle tanıt türleri ve tanıt türlerinin güvenilirlik derecelerine ilişkin ölçekler tanıtılacaktır. Çalışmamızda Türkçede tanıtısal aktaran *-mİş* ve *-(y)mİş* biçimlerinin kipsel güçlerinin olası doğruluk, -DI biçiminin ise zorunlu doğruluk aktardığı, edimbilimsel düzlemde de bu ulamların bir edimsözel işlemci oldukları gösterilecektir.

2. TANIT TÜRLERİ VE GÜVENİRLİK DERECELERİ

Willet (1988)'in 38 dil üzerinde yapmış olduğu araştırmasında, bilgi kaynağının veya tanıt türünün dilbilgisel olarak işaretlenmesi, ya da konuşucunun bilgi kaynağına erişim yolu temelde aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi temelde ikiye ayrılmaktadır: Dolaysız erişim yoluyla elde edilen tanıt türleri, konuşucunun tanık olduğu bilgi kaynaklarıdır. Dolaylı erişim yoluyla elde edilen tanıt türleri ise konuşucunun tanık olmadığı tanıt türleridir.

Yukarıda görülen sonuca dayalı çıkarımlar, konuşucunun herhangi gözlenebilir bir tanıtı veya herhangi bir olayın sonucunu algılamasına dayanarak elde ettiği çıkarımlardır. Yordama dayalı çıkarımlar ise konuşucunun kendi sezgileri, önceki tecrübeleri, mantıksal veya birtakım bilişsel süreçlerle elde ettiği çıkarımlardır.

İlgili alanyazınında bilinegelen tartışmalar özellikle bilgisellik kipliği ile tanıtısal kipliğin birbirleriyle yakından ilişkili kavramlar olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü konuşucunun sözcesinde aktarmış olduğu iddia için elinde bulunan tanıt türü, konuşucunun önermenin doğruluğuna ilişkin katılımını veya konuşucunun önermeye ilişkin doğruluk sunumunu etkilemektedir. Bu kavramsal yakınlıktan dolayı, bu iki kavramın birbiri ile ilişkili olduğu ve tanıtısal kipliğinin bilgisellik kipliğinin bir alt türü olduğu ileri sürülmüştür (Chafe, 1986; Palmer, 1986; Izvorski, 1997). Bu açıdan Palmer (1986)'a göre, tanıtısal değer taşıyan dilbilgisel birimler nesnel kiplik düzleminde değil öznel kiplik düzleminde ele alınmalıdır. Özellikle dolaylı tanıt aktarımlarında, konuşucu sözcesinde aktarmış olduğu iddia için dolaylı yollarla elde etmiş olduğu bir tanıtı sahiptir ve bu durum konuşucunun önermenin doğruluğuna katılımını etkilemektedir. Bir diğer deyişle, dolaylı tanıt aktarımlarında konuşucunun önermenin doğruluğu hakkındaki katılımı tam değildir (Bybee, 1995). Tanıtısallığı bilgisellik kipliğinin bir alt türü olarak kabul eden bu çalışmalarda tanıtısallık, önermelerin konuşucu-yönelimli betimlemelerini iki düzlemde işaretleyen bir dilbilgisel ulam olarak ele alınmaktadır:

(i) tanıtın türü (görsel, duyuşsal vb.);

(ii) konuşucunun önermenin doğruluğuna katılımı veya konuşucunun doğruluk sunumu açısından (inanma, emin olmama vb.).

Önermenin doğruluğunun dolaylı veya dolaysız bir tanıtı dayanması ile konuşucunun önermenin doğruluğuna katılımı mantıksal olarak birbirinden bağımsız kavramlardır. Ancak, konuşucunun sözcesinde aktarmış olduğu herhangi bir iddia için dolaysız yollarla erişmiş olduğu bir tanıtı sahip olması, konuşucunun sözcesindeki önermenin doğruluğuna ilişkin katılımının tam olmasını sağlamaktadır. Konuşucunun sözcesinde aktarmış önermenin doğruluğuna katılımını etkilemesi açısından tanıt türleri veya bilgi kaynakları güvenilirlikleri açısından farklı

derecelenmeler içermektedir. Bu açıdan tanıt türlerinin sınıflandırılmasına yönelik çalışmaların yanı sıra (Willett, 1988; Palmer, 1986, 2001), tanıtıllık aktaran biçimbirimleri veya tanıt türlerini güvenilirlikleri açısından derecelendiren çalışmalarda bulunmaktadır (De Haan, 1998; Faller, 2002). De Haan çalışmasında tanıtıllık aktaran biçimbirimlerin zayıf güvenilirlikten güçlü güvenilirliğe doğru bir derecelendirme gösterdiğini ileri sürmüştür:

Görsel>>görsel olmayan>>çıkarımsal>>aktarımsal

Yukarıdaki sunuluşa göre görsel tanıt aktaran biçimbirimler, aktarımsal tanıt aktaran biçimbirimlerden daha güçlü bir güvenilirlik derecesine sahiptir. Faller (2002) ise, De Haan'ın çalışmasında olduğu gibi tanıtıllık aktaran biçimbirimlerin değil, tanıt türlerinin güvenilirlikleri açısından derecelendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Tanıt türlerinin güvenilirlikleri açısından Faller, birbirinden farklı dizilim ölçütlerine sahip iki bağımsız ölçeğin bulunduğunu ileri sürmektedir. Ölçeğin ilki (a) sonuca ulaşmada yer alan çıkarımların miktarına sıralanırken; ikincisi (b) katılımcıların miktarına göre sıralanmaktadır:

(a) Görsel>>işitsel>>diğer duyular>>sonuçlara dayalı>>yordama dayalı çıkarım

(b) Birinci el>>ikinci el>>üçüncü el>>söylenti/hal/folklor (masal, destan gibi)

Yukarıdaki ölçeğe göre, görsel bir tanıt, yordama dayalı bir çıkarımdan daha güçlü bir güvenilirlik derecesine sahiptir. Bilgisellik açısından daha zayıf güvenilirlik derecesine sahip olan aktarımsal bilgi kaynakları ise, kendi içlerinde güvenilirlikleri açısından farklılık gösterebilmektedir. Masal veya destan söylemi içeren aktarımsal bilgiler güvenilirlikleri açısından en zayıf bilgi kaynaklarıdır, çünkü bu tür söylemler gerçek-dışıdır ve olgusallık içermez. Bu çerçevede konuşucunun, güvenilirliği açısından zayıf bir tanıtıya sahip olması, konuşucunun önermenin doğruluğuna ilişkin sunumunu ve önermenin doğruluğuna katılımını etkilemektedir. Türkçede tanıtıllığı, De Haan'ın derecelendirme ölçeği çevresinde

ele aldığımızda, dolaylı tanıt aktaran –mİş biçimbirimi derecelendirme ölçeğinde güvenilirliği açısından en düşük, -DI biçimbiriminin ise en yüksek konumda yer alacağı ise kaçınılmazdır. Türkçede konuşucunun -DI biçimbirimini kullanması, konuşucunun güvenilirliği açısından en güçlü bir tanıtı yani görsel bir tanıtı sahip olduğunu dinleyiciye sezdirmektedir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde ise, Türkçede tanıtsallık olanaklı dünyalar anlambilimi çerçevesinde açıklanacak, -DI biçimbiriminin bilgisellik açısından kipsel gücünün zorunlu doğruluk, -mİş biçimbiriminin ise olası doğruluk aktardığı tartışılacaktır.

3. OLANAKLI DÜNYALAR VE TANITSALLIK

Tanıtsalları bilgisel kipliğin bir alt türü olarak kabul eden çalışmalar, tanıtsalları olanaklı dünyalar anlambilimi çerçevesinde açıklamaktadır (Kratzer, 1982; Izvorski, 1997). Bu çalışmalarda tanıtsallar zorunlu olarak, bir tanıtsal bileşenle birlikte bilgisel kiplik aktarmakta ve aktarılan önermenin anlamına katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan tanıtsallar önermesel işlemci olarak kabul edilmektedir. Olanaklı dünyalar anlam-bilim çerçevesinde kiplik veya bilgisellik kavramı *zorunluluk* (necessity) ve *olasılık* (possibility) ile ilgili kavramlardır (Kratzer, 1991: 639). Kratzer'e göre kiplik göreceli bir kavramdır ve bir önerme iki *iletişimsel arka plana* (conversational background) göre göreceli bir şekilde *zorunlu* (necessarily true) ya da *olası* (possibly true) olarak doğrudur. Kratzer'in sisteminde bir kipsel önermenin değerlendirilmesinde iki tür iletişimsel arka plan bulunmaktadır. Bunlardan birisi *kipsel taban*, *f*, (modal base), diğeri ise *sıralama kaynağıdır*, *g*, (ordering source). Kipsel taban herhangi bir dünya *d* için, belirli yollarla erişilebilen dünyalar kümesini *d'* belirlemektedir. Bir *d'* dünyası bir *d* dünyasından bilgisel olarak erişilebilir ancak ve ancak *d'*, *d*'de bildiğimiz dünyalarla uyum gösteriyorsa. Sıralama kaynağı ise, kipsel tabanda bulunan dünyalar üzerine sıralama getirmektedir. Bir kipsel tabana veya sıralama kaynağına göre bir önermenin zorunlu veya olası olarak doğru olmasının koşulları ise şöyledir:

Zorunluluk: Bir önerme *p* zorunlu olarak doğrudur, ancak ve ancak, sıralama kaynağı tarafından oluşturulan ideale en yakın olan bütün erişilebilir dünyalarda *d'* doğru ise.

Olasılık: Bir önerme p bir d dünyasında, *f* kipsel tabanına ve *g* sıralama kaynağına göre olası olarak doğrudur, ancak ve ancak $\neg p$, *f* ve *g*'ye göre *d*'de bir zorunluluk değilse.

Izvorski (1997) çalışmasında zaman, görünüş ve kip ulamları arasındaki anlamsal bağlantıya değinerek, hem bitmişlik görünüşü hem de tanıtsallık aktaran birimler için 'tanıtsal bitmiş' terimini kullanmış, bu birimlerin anlambilimsel özelliklerini olanaklı dünyalar anlambilim çerçevesinde çözümlenmiştir. Olanaklı dünyalar anlambilim çerçevesinde Izvorski'ye göre, tanıtsal bitmiş biçimbirimler önermesel işlemciler olup aynı zamanda içinde bir dolaylı tanıtın önvarsayımsallığını işaretleyen bilgisel kiplik işlemcileridir. Tanıtsal bitmişlik aktaran biçimbirimleri bilgisel kiplik açısından bir zorunluluk işlemcisi olarak kabul eden Izvorski'ye göre bu birimlerin olanaklı dünyalar çerçevesinde çözümlenmesi aşağıda gösterilmiştir. Bu açıdan Türkçede tanıtsallık düzleminde dolaysız ve dolaylı tanıtı işaretleyen *-DI* ve *-mİş* biçimbirimleri de bilgisellik açısından farklı kipsel güce sahiptir. Ancak bu çalışmada, Izvorski'nin tersine, tanıtsalların zorunlu doğruluk değil, olası doğruluk aktardığı öne sürülecektir. Bilgisellik düzleminde, Türkçede dolaysız tanıtı işaretleyen *-DI* biçimbirimi önermelerin zorunlu doğruluğunu aktarmaktadır. Izvorski aşağıda görüldüğü gibi, tanıtsalları zorunluluk işlemcisi olarak kabul etmektedir.

(1) Ali şarap içmiş.

(a) *Çıkarım:* Eğer konuşucu Ali'nin ofisinde boş şarap şişeleri görmüşse.

(b) *Aktarım:* Konuşucu Ali'nin şarap içtiğini başkasından duymuşsa.

İddia: Konuşucunun bilgi durumu açısından, p önermesinin doğruluğu zorunludur: *op*

Önvarsayım: Konuşucu p önermesi için dolaylı bir tanıtı sahiptir.

Izvorski'nin yukarıdaki çözümlenmesine göre tanıtsal bitmişlik aktaran biçimbirimler her durumda bilgisel zorunluluk işlemcileridir çünkü önerme konuşucunun bilgi durumu açısından doğrudur. Ancak tanıtsal

bitmişleri konuşucunun bilgi durumu açısından zorunluluk işlemcileri olarak ele almak doğru değildir. Bir önermenin zorunlu doğruluk gösterebilmesi erişilebilen olanaklı bütün dünyalarda doğruluğunu gerektirmektedir. Ancak tanıtımsallarla aktarılan önermelerin doğruluğu bütün olanaklı dünyalarda geçerli olmayabilir ve yanlışlanabilir. Tanıtımsal bitmişliklerin kipsel gücünün zorunluluk veya olasılık aktarması bağlam ve bilgi kaynağı tarafından belirlenmektedir. Izvorski çerçevesinde Türkçe’de tanıtımsallık aktaran *-miş* biçimbirimini ele aldığımızda, bu biçimbirim tarafından aktarılan önermelerin iletişimsel arkaplanları şunlardır:

(2) Ali şarap içmiş.

Çıkarım: *Kipsel Taban-Dolaylı Tanıt*: Ali’nin ofisinde boş şarap şişeleri bulunmaktadır.

Sıralama Kaynağı: Eğer bir kişinin ofisinde boş şarap şişeleri varsa, bu kişi içmiştir.

Aktarım: *Kipsel Taban-Dolaylı Tanıt*: Ayşe, Ali’nin şarap içtiğini söylemiştir.

Sıralama Kaynağı: Normal koşullarda, Ayşe bilgi kaynağı olarak güvenilirdir.

Izvorski’ye göre yukarıdaki iletişim arkaplanları çerçevesinde, tanıtımsallar tarafından aktarılan önermeler zorunlu olarak doğrudur. Izvorski’nin tersine, Faller (2002) tanıtımsallık aktaran birimlerin, bilgisellik düzleminde olasılık işlemcisi olarak ele alınması gerektiğini söylemiştir. Faller’a göre, tanıtımsal birimler tarafından aktarılan iddiaların, her durumda zorunlu olarak doğru olduğu düşünülmemelidir. Tanıtımsalların kipsel gücünü, yani zorunlu doğruluk veya olası doğruluk aktarmasını bağlam veya tanıtın türü belirlemektedir. Bu çerçevede, tanıtımsallar aslında bilgisellik düzleminde olası doğruluk aktarır. Bağlam veya tanıtın türü zorunlu doğruluk yorumlamasını belirginleştirebilmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada da Faller’ın tanıtımsalların kipsel gücüne ilişkin yaklaşımını, tanıtımsalları olasılık işlemcisi olarak alması açısından benimsemekteyiz. Faller’ın çalışmasında benimsemediğimiz iki nokta ise: (i) aktarımsal olduğu durumlarda tanıtımsalın bilgisellik açı-

sından olası doğruluk aktarması ve (ii) çıkarımsal durumlarda tanıtılın bilgisellik açısından zorunlu doğruluk aktarmasıdır. Çünkü ancak, aktarımsal durumlarda aktarımın birinci elden veya ikinci elden olması tanıtılın kipsel gücünü olasılıktan zorunluluğa doğru değiştirebilmektedir ve Faller çalışmasında bu farka değinmemiştir. Örneğin, herhangi bir konuşucunun *Ali içki içmiş* (Ali'nin kendisi söyledi) tümcesindeki aktarımın kaynağı bir üçüncü şahıs değil de Ali'nin kendisi ise, tanıtılın kipsel gücü zorunlu doğruluk sunumuna kaymaktadır. Bu tümceyi çıkarımsal anlamında ele aldığımızda, konuşucu elinde bulunan dolaylı bir tanıtı doğrultusunda, yani Ali'nin ofisinde bulunan boş içki şişelerine dayanarak sözcesinde aktarmış olduğu önermenin doğruluğuna ilişkin katılımını aktarmaktadır, burada söz konusu olan önermenin zorunlu doğruluğu değildir.

Konuşucunun sözcesinde aktarmış olduğu önermenin zorunlu olarak doğru olması daha önce de belirttiğimiz gibi bağlam veya tanıtı türü tarafından belirginleşmektedir. Bu açıdan Faller'a göre, özellikle aktarımsal durumlarda tanıtılın bitmiş birimler tarafından üretilen kipsel tabanda 'Konuşucu p önermesinin doğru olup olmadığını bilmemektedir' önermesi yer almakta ve iki tür sıralama kaynağı bulunmaktadır: (i) Ayşe bilgi kaynağı olarak güvenilir veya (ii) Ayşe bilgi kaynağı olarak güvenilirmez. Konuşucunun p önermesinin doğru olup olmadığını bu aktarımsal durumlarda kipsel dünyalar p önermesinin hem doğru hem de yanlış olduğu dünyaları içerir:

(a) *Sıralama Kaynağı*: Ayşe bilgi kaynağı olarak güvenilir ve $\neg p$ dünyaları elenir.

Sonuç: Kipsel taban sadece p önermesinin doğru olduğu dünyaları içerir, $\neg p$ doğrudur.

(b) *Sıralama Kaynağı*: Ayşe bilgi kaynağı olarak güvenilirmez ve p dünyaları elenir.

Sonuç: Kipsel taban sadece p önermesinin yanlış olduğu dünyaları içerir, $\neg p$ yanlıştır.

Aktarımsal durumlarda, herhangi bir p önermesinin doğruluk değeri, konuşucunun Ayşe'yi bilgi kaynağı olarak güvenilir kabul etmesine bağlıdır. Eğer Ayşe bilgi kaynağı olarak güvenilirse, kipsel önerme doğru, güvenilir değilse yanlış olacaktır. Ancak, Faller'a göre aktarım-

sal bilgiler her ne kadar zayıf güvenilirlik derecesi taşısalar da, konuşucular aktarımsal durumlarda bilgi kaynağının güvenilirlik derecesini ölçemez ve aktarımsal kullanımda sıralama kaynağı doğru veya yanlış bilgi aktarabilir. Oysa yukarıdaki çözülemeye göre p önermesinin doğru veya yanlış olduğu dünyalar elenmektedir ve tanıtısallığın aktarımsal olduğu durumlarda kipsel taban ve sıralama kaynağı aşağıdaki şekilde çözümlenmelidir.

(i) *Kipsel Taban f*: Konuşucu p önermesinin doğru olup olmadığını bilemez.

Kipsel taban p önermesinin doğru ve yanlış olduğu dünyaları içerir:
 p ve $\neg p$

(ii) *Sıralama Kaynağı g*: Aktarımsal bilgiler bazen doğru bazen yanlışdır. Hiçbir dünya elenmez.

Yukarıdaki çözülemeye göre, kipsel tabanda p önermesinin yanlış ve doğru olduğu dünyalar bulunmaktadır ve bilgisellik açısından p önermesinin zorunlu olarak doğru veya yanlış olması yanlıştır. Bilgi kaynağının güvenilirliği konuşucu tarafından bilinemediğinden, kipsel tabandan hiçbir dünya elenemez. Bu açıdan, Faller'a göre tanıtısallık aktaran birimler, bilgisellik açısından aktarımsal durumlarda zorunluluk değil, olasılık işlemcisi olarak çözümlenmelidir. Özetle, tanıtısallığın bilgisellik gücü bağlamın, tanıtın türü veya bilgi kaynağının sıralama kaynağını ne şekilde belirlediğine bağlıdır. Aktarımsal durumlarda, konuşucu bilgi kaynağının güvenilirlik derecesini belirleyemediğinden, kipsel tabanda herhangi bir p önermesi tarafından aktarılan iddia zorunlu değil olasılıklı olarak doğru kabul edilir. Kipsel tabanda ve sıralama kaynağında p önermesinin doğru ve yanlış olduğu dünyalar bulunmaktadır. Aktarımsal bilgilerin doğasından dolayı bu dünyalar elenmemektedir ve bu kipsel tabana ve sıralama kaynağına göre: p önermesi bir d dünyasında f kipsel tabanına ve g sıralama kaynağına göre olası olarak doğrudur ancak ve ancak $\neg p$ f ve g 'ye göre d 'de bir zorunluluk değilse ve konuşucunun bilgi durumu açısından, p önermesinin doğruluğu olasıdır: $\diamond p$

Önce de değinildiği gibi, Faller'ın bilgi kaynaklarının güvenilirlik ölçüğünde sonuca dayalı çıkarım veya algılamaya dayanan bilgi kaynakları veya tanıt türlerinin güvenilirlik dereceleri aktarımsal bilgi kay-

naklarından daha yüksektir. Örnek (3)'te görüldüğü gibi, tanıtısallığın algılamaya veya sonuca dayalı çıkarımlarında, tanıtısalın kipsel gücü evrensel bir yorumlamaya yol açar ve bilgisellik açısından zorunlu doğruluk aktarır:

- (3) Çok zayıflamışsın.
- (a) *İddia*: Konuşucunun bilgi durumu açısından, p önermesinin doğruluğu zorunludur: op
- (b) *Önvarsayım*: Konuşucu p önermesi için sonuca dayalı dolaylı bir tanıtı sahiptir.
- (i) *Kipsel Taban f* : Konuşucu p önermesinin doğru olduğunu bilmektedir. Kipsel taban p önermesinin sadece doğru olduğu dünyaları içerir.
- (ii) *Sıralama Kaynağı g* : Sonuca ve gözleme dayalı bilgiler doğrudur: $\neg p$ dünyaları elenir.

Gerek Izvorski'nin gerek Faller'ın çözümlerinde tanıtısallığın yordama dayalı çıkarımları *evrensel* (universal) kipsel güce sahiptir ve bilgisellik açısından bu durumlarda zorunluluk işlemcileri olarak ele alınmaktadır. Ancak çalışmamızda, yordama dayalı çıkarımlar her ne kadar güvenilirlik açısından yüksek dereceli bilgi kaynakları olarak kabul edilse de, konuşucunun yordama dayalı çıkarımlarında dinleyici açısından da herhangi bir p önermesinin yanlış olabileceği dünyaların bulunabileceğini öne sürmekteyiz. Ayrıca konuşucunun yordama dayalı çıkarımlarının her durumda bilgisel zorunluluk göstermesi doğru değildir, çünkü konuşucu iddiası için dolaylı bir tanıtı sahiptir ve herhangi bir p önermesinin doğruluğunu bilmesi imkânsızdır. Yordama dayalı çıkarımlarda, konuşucunun sözcesinde aktardığı herhangi bir p önermesinin doğruluğu değil, elinde bulunan dolaylı tanıt doğrultusunda konuşucunun doğruluk sunumudur. Önermenin zorunlu doğruluk aktarması tanıtın türü veya bağlam tarafından belirlenmektedir. Gettier'e (1963) göre konuşucunun iddiasına ilişkin yeterli bir dolaylı tanıtı sahip olması, herhangi bir önermenin doğruluğuna ilişkin inancı ve inancı doğrultusunda güçlü bir tanıtı sahip olması, konuşucunun herhangi bir önermenin doğruluğunu bilebilmesi için yeterli koşullar değildir. Bu

yüzden yordama dayalı çıkarımların, aşağıda da gösterildiği gibi, bilgisellik açısından zorunluluk içermesi yanlıştır ve olasılık işlemcileri olarak ele alınması daha doğrudur:

A: Ali şarap içmiş.

B: Hayır canım. Ali ağzına içki bile koymaz.

Yordama dayalı çıkarım: Eğer konuşucu Ali'nin ofisinde boş şarap şişeleri görmüşse.

(i) *Kipsel Taban:* Ali'nin ofisinde boş şarap şişeleri bulunmaktadır.

(ii) *Sıralama Kaynağı:* Eğer bir kişinin ofisinde boş şarap şişeleri varsa, bu kişinin içmiş olması olasıdır yani; konuşucunun bilgi durumu açısından, p önermesinin doğruluğu olasıdır: $\diamond p$

Buraya kadar olan tartışmalardan da anlaşıldığı gibi, tanıtıların bilgisellik düzleminde kipsel güçlerinin zorunlu doğruluk olarak değil de olası doğruluk olarak ele alınması daha doğrudur. Zorunlu doğruluk yorumu bilgi kaynağının sonuca dayalı olduğu çıkarımlarda karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu durumlarda çıkarımlar görsel veya algısal bir tanıtı dayanır. Bunun sonucunda konuşucunun önermenin doğruluğunu bilmesi kaçınılmaz olup, olgusal aktarılır. Yordama dayalı çıkarımlarda veya aktarım kullanımlarında, konuşucunun aktardığı önermenin doğruluğuna katılımı tam değildir.

Bu çalışmada Izvorski'ye katıldığımız nokta, tanıtılarınla *bitmişlik görünüşü* (perfect) arasındaki yakın ilişkiyi açıklamaya yönelik çözümleridir. Bu çözümlemeye göre, bitmişliğin aralık yapısı tanıtısal birimlerin doğruluk koşulsal anlamını etkileyebilmektedir. Izvorski olanaklı dünyalar anlambilim çerçevesinde tanıtısal kiplik ve bitmişlik arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

- (i) Belirli bir z zaman aralığında, geçmişte yer alan bir o olayının kendisinin değil, sonuçlarının devam etmesi.
- (ii) Sözceleme zamanında çekirdek olayın değil, bu çekirdek olayın sonuç durumunun geçerli olması.
- (iii) Herhangi bir z zaman aralığında geçerli olan bir o olayının bilgisellik karşılığı, p önermesinin yorumudur ve p önermesi

olası dünyalar kümesinde bilinmektedir.

- (iv) Ayrıca, sözceleme zamanına karşılık gelen ve konuşucunun dünyasından bilgisel olarak erişilebilir dünyalar kümesi bulunmaktadır. Sözceleme zamanı, zaman çizgisi üzerinde bulunan konuşucu odaklı gösterimsel bir merkez iken, durum zamanı dünyada bulunan konuşucu odaklı gösterimsel bir merkezdir.
- (v) Bitmişliğin, sözceleme anında çekirdek olayın devam etmediğine ilişkin taşıdığı anlamın, kipsel alanda bir korelasyonu bulunmaktadır. Bu bağlantıya göre, p önermesinin bilindiği dünyalar kümesi, dünyada bulunan konuşucu odaklı gösterimsel merkezden çıkarılmıştır, yani konuşucunun dünyasında p önermesinin bilindiği dünyalar bilgisel açıdan erişilebilir değildir. Bunun sonucunda ortaya çıkan yorum ise: Konuşucu p önermesi için dolaysız bir tanıtı sahip değildir. Bitmişliğin zaman yapısı yorumlamasında, çekirdek olayın sonuç durumu sözceleme zamanında geçerli olmaktadır ve konuşucu herhangi bir p önermesi tarafından aktarılan çekirdek olay için dolaylı bir tanıtı sahiptir.

Bu çerçevede Türkçede dolaylı tanıtısal aktaran $-mIş$ biçimbirimi zamansal aralık değerleri açısından $-DI$ biçimbirimiyle karşılaştırıldığında farklı değerler almaktadır. Johanson (1971, 2000)'e göre *odaklılık* (focality) değerleri açısından $-mIş$ biçimbirimi daha yüksek bir odaklılık derecesine sahiptir, bir diğer deyişle $-mIş$ biçimbirimi tarafından çekirdek olay değil, olayın gerçekleştikten sonraki sonuç aşaması odaklanmaktadır. Bu durum, $-mIş$ 'ın tanıtısal anlamına katkıda bulunmaktadır. Izvorski'nin çözümlenmesinde olduğu gibi, bu biçimbirimler tarafından aktarılan önermelerin içinde bulunan çekirdek olayın bulunduğu dünyalar, konuşucunun dünyasında bilgisellik açısından erişilebilir değildir. Yani, konuşucunun kipsel tabanında p önermesinin bilindiği dünyalar bulunmamakta, p önermesini sadece sonuçlarına ilişkin dünyalar erişilebilir hale gelmektedir. Buraya kadar olan tartışmalarımızdan anlaşılacağı üzere, Türkçede dolaylı tanıt aktaran $-mIş$ ve dolaysız tanıt aktaran $-DI$ biçimbirimleri kipsel düzlemde bilgisellik kipliğinin işlemcileri olarak çözümlenebilmektedir. Tanıtın türüne veya bağlama dayalı olarak, $-mIş$ biçimbirimin kipsel gücü kayma gösterebilmekte, konuşucunun zorunlu doğruluk veya olası doğruluk sunumunu etkileyebilmektedir. Ancak, $-mIş$ biçimbiriminin kipsel gücü, $-DI$ biçimbi-

riminin kipsel gücü ile karşılaştırıldığında, *-DI* biçimbirimi tarafından aktarılan önermeler her durumda zorunlu doğruluk aktaramamaktadır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde Türkçede tanıtısallığa ilişkin çalışmalar üzerinde kısaca durulup, Türkçede dolaylı ve dolaysız tanıt aktaran birimler edimsel düzlemde ve Söz Eylem Kuramı çerçevesinde çözümlenecektir.

4. TÜRKÇEDE TANITSAL DÜZLEMDE EDİMSÖZ İŞLEMCİLERİ : *-mİş*, *-(y)mİş* ve *-DI*

Türkçede *-mİş* biçimbirimi üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, bu biçimbirim için birçok terimin kullanıldığını görmekteyiz: aktarımsal, çıkarımsal, anlatsal, belirsiz geçmiş zaman, yüklenmeme kipi, tanıtısal kipi ve bitmişlik görünüşü vb. (Lewis, 1967; Johanson, 1971; Yavaş, 1980; Slobin&Aksu-Koç, 1982). Tek ek/çok işlev yaklaşımını benimseyen bu çalışmalarda *-mİş* biçimbirimi hem geçmiş zaman, hem tanıtısal kip hem de bitmişlik görünüşü aktarmaktadır. *-mİş* biçimbirimini tanıtısal kipliği aktardığı durumları ele alma açısından en kapsamlı çalışma Aksu-Koç (1982) tarafından yapılmıştır. Aksu-Koç bu çalışmada bitmişlik görünüşü aktaran *-DI* ve *-mİş* biçimbirimlerinin kipsel değerler açısından karşıtlık gösterdiğini ileri sürmüştür: *-DI* ve *-mİş* biçimbirimlerinin kipsel değerler açısından karşıtlık gösterdiğini ileri sürmüştür: *-DI* dolaysız tanıtısallığı işaretlerken, *-mİş* dolaylı tanıtısallığı işaretlemektedir:

(5) Geldi.

(6) Gelmiş (Aksu-Koç, 1982: 186–187)

Slobin ve Aksu-Koç (1982) çalışmasında dolaylı tanıtısallığı işaretleyen *-mİş* biçimbiriminin tarihsel ve ontogenetiksel açıdan sonuçsal-bitmişlikle yakından ilişkili olduğunu, edimsel genişlemeler açısından şaşkınlık, alay, kompliman gibi anlamları da aktarabildiğini ileri sürmüştür. Tarihsel açıdan bakıldığında, *-mİş* biçimbiriminin ortaç olarak sonuç durumları gösterme işlevi (Örn. *Ölmüş adam*) kipsel veya görünüş işlevlerinden daha önce ortaya çıkmıştır. Bu biçimbirim sonuç durumları aktarma özelliğinden dolayı zaman ve görünüş değerleri açısından geçmiş ve bitmişliği işaretleyerek günümüz Türkçesinde tanıtısallık düzleminde kipsel ayrımları aktarmaya başlamıştır (Grunina, 1976).

Bu biçimbirimim dolaylı tanıt aktarmasının nedenleri: (i) gözlenmeyen süreçlerin sonuçları aracılığıyla çıkarılabilmesine ilişkin bilişsel gerçek ve (ii) bilgi kaynağını işaretleme açısından eylem sisteminde potansiyel olarak dolaysız tanıtı işaretleyecek bir birimin bulunması olarak gösterilmiştir. Slobin ve Aksu (1982) çalışmasında *-DI* biçimbirimim dolaysız tanıtı ve *-mİş* biçimbirimiminin dolaylı tanıtı işaretlemesini psikolojik uzaklık veya bilgisel uzaklık kavramlarıyla açıklamıştır. Psikolojik uzaklık veya bilgisel uzaklık iki biçimbirim arasındaki farkın açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. *-mİş* ile aktarılan olay, konuşucunun bilgisi dışındadır ve olay sonuçları, aktarımları aracılığıyla konuşucunun dünyasında yer alır. Bu nedenle, *-mİş* masal, destan gibi anlatılarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Türkçede dolaylı tanıtı işaretleyen diğer bir biçimbirim *-(y)mİş* sona sınırlı biçimbirimidir ve *-mİş* ve *-(y)mİş* biçimbirimi arasındaki farklılık biçimbilimsel olup, zaman ve görünüş değerleri açısından *-(y)mİş* biçimbirimi belirgin değildir (Csató, 2000). *-mİş* biçimbirimiminin dolaylı tanıtısallığı aktarması, olayların sonuç durumu işaretlemesinden kaynaklanmakta ve *-(y)mİş* biçimbirimi dolaylı tanıtısallık düzleminde aktarımsal, çıkarımsal anlamları dilbilgisel olarak işaretleyen bir biçimbirim olarak kabul edilmektedir (Csató, 2000; Johanson, 2000).

Tanıtısallık düzleminde dolaylı tanıtı dilbilgisel olarak işaretleyen *-(y)mİş* sona sınırlı biçimi zaman gönderim değerleri açısından şimdi ve gelecek gönderim değerleri taşıyan bağlamlarda yer alabilirken, aynı durum (7), (8)'de görüldüğü gibi, *-mİş* için geçerli değildir:

- (7) Annem yarın Ankara'ya gidiyormuş.
*Annem yarın Ankara'ya gitmiş.
- (8) Annem şu an Ankara'ya gidiyormuş.
* Annem şu an Ankara'ya gitmiş.

Tanıtısallık düzleminde çıkarım ve aktarım anlamları aktaran *-(y)mİş* sona sınırlı biçimbirimi, bu çalışmada önerildiği gibi, bir edimsöz işlecisidir ve önermesel olmayan anlam düzleminde bir edimsöz işlecisi olarak davranmaktadır. Faller (2002) çalışmasında söz-eylem kuramının sunmuş olduğu araçların tanıtısalın çözümlemesinde kullanılabileceğini öne sürmüştür. Bu çerçevede dillerde tanıtı aktaran ulamlar edim söz işlecileri olarak ele alınabilmektedir. Faller'a göre

tanıtsal birimler ve özellikle de sona sığınık birimler edimsöz anlam düzleminde ele alınması gereken edimsöz niteleyicileridir. Vanderveken (1990)'a göre edimsöz niteleyicileri herhangi bir söz eylemin uygunluk koşullarını niteyelen işlemcilerdir ve buradan yola çıkarak Faller çalışmasında, tanıtsalların içtenlik koşullarını nitelediğini ileri sürmektedir. Aynı şekilde Türkçede tanıtsallık düzleminde dolaysız ve dolaylı tanıt aktardığı düşünülen *-Iyor* ve *-Iyormuş* biçimbirimlerinin de farklı edim sözsel değerler taşıdığı öne sürülebilir.

(9) Yağmur yağıyor.

$p: oY_{(y)}$
Edimsöz_{güç} : İddia_{konusucu (oY(y))}
İçtenlik_{koşulu} : {İnanma_{(konusucu, oY(y))}, Görme_{(konusucu, oY(y))}}
Gücün derecesi: +1

Örnek (9)'da sunulan basit bir iddia sözcüğü şu bileşenlerden oluşmaktadır: önermesel içerik p , iddianın edimsöz gücü edimsöz_g konuşucunun p önermesine inandığını gösteren içtenlik koşulu içtenlik_k, ve +1 noktasında bulunan güç derecesi. (9)'da verilen çözümlenmeden anlaşıldığı üzere, konuşucu p önermesi tarafından olayı görmüştür. Burada, konuşucunun iddiasındaki olayı görmüş olması içtenlik koşuluna eklenmiş bir ek koşul getirmekte, edimsöz gücünü 0 noktasından +1 noktasında kaydırmaktadır. İçermiş oldukları edimsöz güç değerleri açısından, *-Iyor* biçimbirimin edimsözsel gücünün, *-Iyormuş* biçimbiriminden daha yüksek olduğu (10)'da görülebilir:

(10) Yağmur yağıyormuş.

$p: \diamond Y_{(y)}$
Edimsöz_{güç} : İddia_{konusucu (\diamond Y(y))}
İçtenlik_{koşulu} : {İnanma_{(konusucu, \diamond Y(y))}}
Gücün derecesi: -1

-(y)mIş sona sığınık biçimbiriminin, çıkarımsal olduğu durumlarda, (10)'da olduğu gibi, gücün derecesi -1 'e kaymaktadır. Gerek aktarım-

lar olsun, gerek sonuca dayalı çıkarımlar olsun güvenilirlik açısından görsel olan tanıtlara göre daha zayıf güvenilirlik derecesine sahiptir. Bu durum, edimsözün içtenlik koşulunu etkilemekte, edimsöz gücü -1 noktasına kaymaktadır. Ayrıca, Örnek (11)'de görüldüğü gibi, aktarımsal olduğu durumlarda $-(y)mIş$ sözcenin edimsöz türünü değiştirerek, sözcenin söylem türü "iddia" edimsözünden, sunum edimsözüne kaymaktadır. Ayrıca (11)'deki sunuluştaki görüldüğü gibi, aktarımlarda iki konuşucu bulunmaktadır, kaynak olan konuşucu k_1 ve aktarımı yapan konuşucu k_2 :

(11) Yağmur yağıyormuş. Ayşe söyledi.

$$\begin{aligned}
 p: & \diamond Y_{(y)} \\
 \text{Edimsöz}_{\text{güç}} &= \text{Sunum}_{(p)} \\
 \text{İçtenlik}_{\text{koşulu}} &= \{ \exists k_2 [\text{İddia}_{(k_2,p)} \wedge \subset k_2 \{d, k_1\}] \} \\
 k_1 &= \text{ayşe}, k_2 = \text{konuşucu},
 \end{aligned}$$

Aynı şekilde $-(y)mIş$ sona sığınık biçimbirimi gibi, $-(y)mIş$ 'in çıkarımsal ve aktarımsal anlamları da farklı edimsöz değerleri taşımaktadır. Aktarım olduğu durumlarda sözcenin edimsöz türü değişerek, sözcenin söz eylem türü iddia edim sözünden, sunum edimsözüne kaymaktadır. Çıkarım olduğu durumlarda ise, iddia edimsözünün içtenlik koşulu değişmekte, iddianın edimsöz gücü zayıflamaktadır. Olanaklı dünyalar anlambilimi çerçevesinde önermesel işlemci olarak kabul ettiğimiz $-mIş$ biçimbirimi ise nitelediği önermenin doğruluk koşulunda bir dolaylı tanıtın bulunduğunu önvarsayan bilgisellik kipliğidir. Ancak bu biçimbirimin aktarmış olduğu tanıtısal anlamı her ne kadar önermesel anlam düzleminde bir önermesel işlemci olarak işlev görse de, önermesel olmayan anlam düzlemlerinde de etkili olmaktadır.

Türkçede dolaysız ve dolaylı tanıtısal aktardığı düşünülen $-DI$ ve $-mIş$ biçimbirimlerinin de farklı edimsöz değerleri taşıdığı öne sürülebilir. Olanaklı dünyalar anlambilim çerçevesinde, $-DI$ bilgisellik açısından zorunluluk içerir ve bu biçimbirim tarafından aktarılan önermelerin doğruluğu olanaklı bütün dünyalarda zorunludur. Konuşucu iddiasını görsel bir tanıtı dayandırdığından, konuşucunun önermenin doğruluğuna katılımı tamdır ve önermenin doğruluğunu bilmektedir, bu nedenle

-DI biçimbirimi tarafından aktarılan önermeler olgusallık taşır. İçermiş oldukları edimsöz güç değerleri açısından, -DI biçimbiriminin edimsöz gücünün, -mİş biçimbiriminden daha yüksek olduğu aşağıda gösterilmiştir.

(12) Ali geldi.

p= Ali geldi.

p= op

Edimsöz_{güç} = İddia_{k(□p)}

İçtenlik_{koş} = {İnanma_(k, □ p), Görme_(k, □ p)}

Önce belirtildiği gibi, zaman ve görünüş değerleri taşıyan tanıtısal bitmiş birimler tarafından aktarılan önermelerin içinde bulunan çekirdek olayın bulunduğu dünyalar, konuşucunun dünyasında bilgisellik açısından erişilebilir değildir. Bu nedenle, bilgisellik açısından bu birimler tarafından aktarılan önermelerin doğruluğu zorunluluk değil, olasılık içerir. Bu açıdan -mİş biçimbirimi tarafından aktarılan önermeler, gerek aktarımsal gerekse çıkarımsal anlamlarında, kipsel tabanda ve sıralama kaynağında herhangi bir p önermesinin doğru ve yanlış olabileceği dünyaları içerir ve doğrulukları olasılıklıdır. Yordama dayalı çıkarım ve aktarım içeren iddialar güvenilirlikleri açısından zayıf bilgisellik taşır ve olgusallık taşımaz. Çünkü bu durumlarda konuşucunun iddiasında aktardığı önermenin doğruluğuna katılımı tam değildir. Bu biçimbirimin bilgisellik açısından zorunlu doğruluk aktarması, bilgi kaynağının sonuca dayalı çıkarım veya aktarımın ilk elden olduğu durumlarda olmaktadır, *Çok zayıflamışsın* örneğinde olduğu gibi.

Türkçede tanıtısal düzlemde çıkarım ve aktarım aktaran -mİş biçimbirimi edimsöz güç değerleri açısından düşünüldüğünde, aktarım olduğu durumlarda edimsöz türü açısından iddia değil, (13)'de, sunum söz eylem değeri taşımaktadır:

(13) Ali gelmiş, annem söyledi.

p: Ali gelmiş.

$$\begin{aligned}
& p: \diamond q \\
& \text{Edimsöz}_{\text{güç}} = \text{Sunum}_{(\diamond q)} \\
& \text{İçtenlik}_{\text{koş}} = \exists k_2 [\text{İddia}_{(k_2, \diamond q)} \wedge k_2 \subset \{d, k_1\}]
\end{aligned}$$

-mİş biçimbirimin çıkarımsal olduğu durumlarda ise, çıkarım sonuçlara veya yordama dayalı olabilmektedir. *-mİş* biçimbiriminin çıkarımsal olduğu durumlarda, konuşucunun olayı görmesi söz konusu olmamakta ve iddiasını görsel bir tanıtıya dayandırmaktadır. Bu durumlarda, önermesel düzlemde doğruluk koşulları açısından olasılık içermekle birlikte, edimsöz düzleminde de iddianın edimsöz gücü zayıflamaktadır. Bu durumda konuşucunun güvenilir olmayan bir tanıtı iddiasının içtenlik koşulunu etkilemekte ve iddianın edimsöz gücünü değiştirmektedir:

(14) Ali gelmiş. Arabasını gördüm.

$$\begin{aligned}
& p: \text{Ali gelmiş.} \\
& p: \diamond q \\
& \text{Edimsöz}_{\text{güç}} = \text{İddia}_{k(\diamond q)} \\
& \text{İçtenlik}_{\text{koş}} = \{\text{İnanma}_{(k, \diamond q)}, \text{Çıkarım}_{(k, \text{İnanma}(k, (\diamond q)))}\} \\
& \text{Gücün Derecesi: -1}
\end{aligned}$$

(14)'teki sunuluşa göre, q önermesi üzerinden çıkarımda bulunarak iddiasını dolaylı bir tanıtıya dayandırmaktadır. Çıkarımsal olan bu tanıtı güvenilirlik açısından görsel bir tanıtının aksine -1 değerine sahip olup, edimsözün içtenlik koşulunu etkilemektedir. (14)'e göre aslında inanma 0 noktasında bulunmakta, iddianın edimsöz güç derecesi -1'e kaymaktadır.

Sonuç olarak, Türkçede tanıtısalık düzleminde dolaysız tanıtı işaretleyen *-DI*, dolaylı tanıtı işaretleyen *-mİş* biçimbirimi, hem önermesel düzlemde hem de edimsözsel düzlemde birbirinden farklı anlamsal değerler taşımaktadır. Bilgisellik kipliği açısından, *-DI* biçimbirimini düşündüğümüzde, bu biçimbirim tarafından aktarılan önermeler olanaklı bütün dünyalarda zorunlu olarak doğrudur ve (15)'te görüldüğü gibi, doğrulukları yanlışlanamaz. Anlamsal özellikleri açısından olgusal düzleminde 'bilmek' eylemiyle aynı özellikleri taşıyan bu biçimbirim tarafından önermelerin doğruluğunun konuşucu tarafından bilinmesi

kaçınılmazdır ve konuşucu herhangi bir p önermesinin doğruluğuna inanmakla yükümlü kılınmaktadır. Yani, 'X konuşucusu, p önermesini bilmektedir' tümcesinde aktarılan p önermesi bilgisel zorunluluk içerir ve 'bilmek' eylemi bir bilgisel zorunluluk işlemcisidir (Lyons, 1977). Bir diğer deyişle, konuşucunun bilişsel dünyasında bulunan durumlarla, gerçek dünyasında bulunan durumlar çakışma göstermektedir, çünkü konuşucu iddiası için görsel bir tanıtı sahiptir. Dolaylı tanıtı işaretleyen $-mIş$ biçimbirimi ise, bu açıdan $-DI$ biçimbiriminden farklı olup, 'düşünmek, inanmak, hayal etmek' gibi inanç gösteren eylemlerle benzer anlamsal özellikler taşımaktadır. 'X konuşucusu, p önermesine inanmaktadır' önermesinde p önermesi bilgisellik açısından zorunluluk içermez, yani p önermesinin doğru veya yanlış olabildiği olanaklı dünyalar bulunmakla birlikte, konuşucu elinde bulunduğu tanıt doğrultusunda p önermesinin doğruluğuna inanmaktadır. (15) ve (16)'da görüldüğü gibi, bu tür eylemler tarafından aktarılan önermelerin doğruluğu olasılık içerir ve doğrulukları yanlışlanabilir ve olgusallık aktarmazlar:

- (15) Ali bütün yaz çalıştı.
*Ama ben buna inanmıyorum/Ben bunu biliyorum.
- (16) Ali bütün yaz çalışmış.
Ama ben buna inanmıyorum/Ben bunu biliyorum.

Anlamsal özellikleri açısından olgusallık düzleminde 'bilmek' eylemi gibi davranan $-DI$ biçimbirimi, (17)'de gösterildiği gibi, olgusal olmayan bağlamlarda bulunamaz, çünkü bilgisellik açısından bu biçimbirim tarafından aktarılan önermeler, olanaklı bütün dünyalarda zorunlu olarak doğrudur. Ancak inanç eylemleri gibi davranan $-mIş$ biçimbirimi, (18)'de görüldüğü gibi, olgusal olmayan bağlamlarda bulunabilmektedir:

- (17) * Ali geldi olmalı/olabilir/olacak/olur.
(18) Ali gelmiş olmalı/olabilir/olacak/olur.

Olgusallık düzleminde, $-DI$ biçimbiriminin olgusallığı aktardığına ilişkin diğer dilsel bir tanıt bu biçimbirim bilgisellik açısından olasılık içeren $-(y)mIş$ ve $-DI$ gibi sonasığınık biçimbirimlerle bir arada bulunamamasıdır. Bir edimsözsel işlemci olarak kabul ettiğimiz $-(y)mIş$ biçimbirimi, daha önce de belirttiğimiz gibi, konuşucunun aktardığı

iddianın içtenlik koşulunu etkilemekte, iddianın edimsöz gücünü zayıflatmaktadır. Ancak, *-DI* biçimbirimi edimsöz güç değeri açısından *-(y)mIş* sona sığınık biçimbiriminden güçlüdür ve önermesel düzlemde de bilgisellik açısından zorunluluk taşır. Bu nedenle *-DI* biçimbiriminin edimsöz düzlemde taşımış olduğu bu güç ve kipsel düzlemde zorunluluk aktarması, anlamsal açıdan *-(y)mIş* birimiyle karşılaştırıldığında uyumsuzluk yaratmakta, (19)'da görüldüğü gibi, bu iki biçimbirimin birada bulunmasını engellemektedir:

(19) *Ali geldiymiş.

-(y)mIş sona sığınık biçimbiriminin, *-mIş* biçimbirimiyle birlikte bulunduğu durumlarda, Ali gelmişmiş örneğinde örneğinde olduğu gibi, inanmamazlık aktarması ise, aslında her iki biçimbirimin taşımış olduğu zayıf edimsöz değerlerinden ve bilgisellik açısından olası doğruluk taşımamasından kaynaklanmaktadır. Konuşucu sözcesinde aktarmış olduğu önermenin içtenlik koşuluna güvenilirlik dereceleri açısından zayıf tanıt aktaran iki biçimbirimi kullanarak, iddianın edimsözsel gücünü zayıflatmakta, diğer bir deyişle Ali gelmiş sözcesinde -1 noktasında bulunan edimsöz gücü, Ali gelmişmiş sözcesinde -2'ye kaymaktadır. Bu durum, konuşucunun sözcesinde aktardığı önermenin doğruluğuna katılımını etkilemekte, hatta konuşucunun kendi iddiasına inanmadığını aktarmaktadır.

Türkçede edimsöz işlemcisi olan bir diğer sona sığınık biçimbirim de *-DIr* biçimbirimidir. Bu biçimbirim konuşucunun herhangi bir önermeye ilişkin tutumunu doğruluk veya güvenilirlik açısından aktarmakta, önermenin olgusal aktarmasını 'kesin olma' veya 'kesin olmama' açısından değerlendirmektedir (Tura, 1986). Bu biçimbirimi kullanarak konuşucu elinde herhangi bir tanıt bulunmaksızın önermenin doğruluğuna ilişkin inancını aktarmaktadır. Bu açıdan, bu biçimbirim daha önce bahsetmiş olduğumuz, bilgisellik düzleminde olasılık işlemcileri olan inanç eylemleri gibi davranmaktadır. Bir diğer deyişle bu biçimbirim tarafından aktarılan önermelerin doğruluğu olasılık taşır. Bu nedenle, (20)'de görüldüğü gibi, bu biçimbirim bilgisellik açısından zorunluluk işlemcisi olan ve doğrulukları zorunlu olan önermeleri aktaran *-DI* biçimbirimiyle anlamsal düzlemde uyumsuzluk gösterir:

(20) * Ali geldidir.

(21) Ali gelmiştir.

Ancak (21)'de görüldüğü gibi, *-DIr* sona sığınık biçimbirimi, bilgisellik düzleminde olasılık aktaran *-mIş* biçimbirimiyle bir arada bulunabilmektedir. Bu da göstermektedir ki, konuşucular olgusalıkları zorunlu olarak doğruluk içeren önermeler hakkında güvenilirlik veya kesinlik açısından yargılarda bulunamazken, olgusalıkları olasılık açısından doğruluk içeren önermeler hakkında yargılarda bulunabilmektedir. Özellikle masal, destan gibi olgusalık taşımayan söylemlerde bulunan ve olanaklı dünyalar yaratan eylemler (*inanmak, umut etmek, düşünmek* vb.) gibi davranan *-mIş* biçimbirimini bu açıdan olanaklı dünyalar yaratan bir biçimbirim olarak düşünebilir.

-DI ve *-mIş* biçimbirimlerinin bilgisellik düzleminde bağlam veya tanıt türü tarafından belirlenen kipsel güç değerleri ve zaman/görünüş değerleri açısından anlamsal özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	-DI	-mIş
Zamansal Değerler	[-sonuçsal]	[+sonuçsal]
	[+bitmişlik]	[+bitmişlik]
	[+geçmiş]	[+geçmiş]
Kipsel Değerler	[+güvenirlik]	[-/+güvenirlik]
	[+zorunlu doğruluk]	[-/+zorunlu doğruluk]
	[+nesnellik]	[-/+nesnellik]
	[+olgusal]	[-/+olgusal]

SONUÇ

Buraya kadar olan tartışmalarımızı toparlayacak olursak, bu çalışma, Türkçede tanıtısalık üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, Türkçede tanıtısalık aktaran *-DI*, *-mIş* ve *-(y)mIş* biçimbirimlerinin anlamsal düzlemde bilgisellik işlemcileri ve edimsel düzlemde ise edimsöz işlemcileri olarak çözümlenebileceğini önermektedir. Anlamsal düzlemde Türkçede *-mIş*, *-(y)mIş* biçimbirimlerinin kipsel güçlerinin olası doğruluk aktardığı, *-mIş* biçimbiriminin olası doğruluk anlamının tanıtın türünün sonuca dayalı olduğu durumlarda zorunlu doğruluk aktarabildiği gösterilmiştir. Edimsel düzlemde ise bu biçimbirimler

edimsöz işlemcileri olarak davranabilmekte, edimsözün içtenlik koşulunu etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Bybee, J. 1995. Regular morphology and the lexicon, *Language and Cognitive Processes* 10: 425-455.
- Chafe, W, ve Nichols, J: (yay.) 1986. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Chafe, W. 1986. Evidentiality in English conversation and academic writing, (İçinde) Chafe, W. and Nichols, J. (Yay.): *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology* Norwood, N.J. Ablex, 261-272.
- Comrie, B. 1976. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Pres.
- Csató, É. Á. 2000. Turkish *miş-* and *imış-*items. Dimensions of a functional analysis. (İçinde) Johanson and Utas (Yay.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter. 29-44.
- De Haan, F. 1998. *The Category of Evidentiality*.
- Faller, M. 2002. Semantics and Pragmatics of Evidentials in Cuzco Quechua. Doktora Tezi, Stanford University.
- Gettier, E. L. 1963. Is Justified True Belief Knowledge?. *Analysis* 23: 121-123
- Grunina, E. A. 1976. K istorii semanticheskogo razvitiya perfekta -miş-. (On the history of the semantic development of the -miş perfect.) *Sovetskaja tjurkologija* 1.12-26.
- Izvorski, R. 1997. The present perfect as an epistemic modal. *Proceedings of SALT 7*. (Yay.) A. Lawson and E. Cho, Stanford University.
- Johanson, L. 2000. Turkic indirectives. İçinde Johanson and Utas (Yay.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter. 61-88.
- Johanson, L, ve B. Utas, (yay.). 2000. *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. 1971. *Aspekt im Türkischen*. Uppsala
- Kratzer, A. 1981. The Notional Category of Modality. (İçinde) *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics*, eds. H.J. Eikmeyer and H. Rieser, 38-74. Berlin: de Gruyter.
- Kratzer, A. 1991. Modality, (İçinde) A. von Stechow ve D. Wunderlich (Yay.) *Semantik: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin: De Gruyter, 639-650.
- Lewis, G. L. 1967. *Turkish grammar*. Oxford: Clarendon.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. 1986. *Mood and modality*. Cambridge, England: Cambridge University.
- Palmer, F. R. 2001. *Mood and Modality*, 2nd ed. Cambridge University

- Slobin, D, ve A. Aksu-Koç. 1982. Tense, Aspect, and Modality in the use of the Turkish evidential. (İçinde) Paul Hopper (Yay..) *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins, 185-200.
- Tura, S. S. 1986. Definiteness and Referentiality in Turkish Nonverbal Sentences. (İçinde) [Studies in Turkish Linguistics](#), Slobin, Dan I. and Karl Zimmer (eds.), 165 ff.
- Vanderveken D. 1990-91. *Meaning and Speech Acts*, Volumes I-II. Cambridge University Press, Cambridge
- Willet T. 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51-97.
- Yavaş, F. 1981. On the Meaning of the Tense and Aspect Markers in Turkish. Doktora Tezi.